

دانش سنتی، تنوع زیستی و ارزش اقتصادی

وحید بزرگی و امیر هوشنگ فتحی زاده

(به ترتیب، دکترای روابط بین الملل و فوق لیسانس حقوق خصوصی، پژوهشگران نمایندگی نام‌الاختیار تجاری وزارت بازرگانی)

دیگر، بر خلاف نگرش حاکم بر دانش سنتی که طبیعت را «مادر طبیعت» و حفظ حرمت آن را واجب و شکستن یک شاخه درخت سبز را همچون شکستن بال فرشته‌ای می‌داند،^(۳) جهان‌بینی مطلوبیت‌گرا و مصرف‌گرایی مدرن، طبیعت را همچون «منبعی» تلقی می‌کند که استفاده بی‌چون و چرا از آن نه تنها جایز که مطلوب نیز است؛^(۴) استفاده بی‌چون و چرا از منابع طبیعی چنان به تخریب محیط زیست انجامید که از دهه ۱۹۸۰ الگوی «توسعه پایدار» مطرح شد. در سال ۱۹۸۳، «کمیسون جهانی محیط زیست و توسعه» سازمان ملل متحد تشکیل شد و تأکید کرد که توسعه پایدار باید جایگزین «توسعه به هر قیمتی» شود؛ بانک جهانی هم در سال ۱۹۸۸ اعلام کرد که گزارش کمیسون مذکور را مبنای سیاست توسعه خود قرار خواهد داد.^(۵)

این تحولات از دهه ۱۹۸۰ به بعد باعث ظهور گرایش تازه‌ای به سوی دانش سنتی به عنوان گنجینه‌ای بیکران از دانش و تجربه بشری در رشته‌های مختلف شد؛ در سطح جهانی نیز مراکز بسیاری در این مورد بوجود آمد.^(۶) بررسی دانش سنتی با یافته‌های حیرت‌انگیز آن نشان می‌دهد که نابودی هر عنصری از این دریای بیکران به فرهنگ و میراث جهانی لطمه‌ای نابخشوندی می‌زند.

۱. مقدمه: دانش سنتی و دانش مدرن

یکی از ویژگی‌های دوران مدرن تکیه بر دانش علمی-اثباتی به عنوان تنها شکل دانش معتبر بوده است. با این باور، سایر اشکال دانش تحقیر و دانش سنتی به عنوان امری غیر علمی و حتی خرافی طرد شده است. اما، در دو-سه دهه اخیر اعتبار این اندیشه به شدت به چالش طلبیده شده است. از یک طرف، دستاوردهای فلسفه علم نشان داده که دانش اثباتی تنها شکل دانش معتبر نیست و اشکال دیگر دانش از جمله دانش سنتی نیز دستاوردهایی بعضاً بسیار فراتر از علم مدرن داشته است.^(۱) از طرف دیگر، بحران زیست‌محیطی نشان می‌دهد که الگوی قدیمی توسعه و استفاده بی‌ملاحظه از منابع طبیعی دیگر نمی‌تواند ادامه یابد و الگوی جامع‌تری برای توسعه پایدار مطرح شده که به نوعی بازگشت به الگوی دانش سنتی

و حرمت نهادن به طبیعت است. برای مثال، در حوزه فلسفه علم، پاول فایرآبند در کتاب «علیه روش» باور به اعتبار و عینیت بی‌چون و چرای تجربه و روش علمی را زیر سوال می‌برد و از تکثیر هر چه بیشتر نظریه‌ها با استفاده از تمام منابع قدیم و جدید دفاع می‌کند. به نظر وی، تکیه بر یک نوع دانش یا نظریه جلوی پیشرفت دانش را می‌گیرد؛ در حالی که با استفاده از نظریه‌ها یا اشکال مختلف دانش می‌توان به شناخت کاملتری از جهان دست یافت.^(۲) از سوی

نامطلوب و مخربی وجود داشته است (مثل قطع درخت‌های جنگل و سوزاندن آن‌ها برای تامین کود خاک)؛ بنابراین باید سعی کنیم عناصر مطلوب و مناسب هر دو نوع دانش سنتی و مدرن را بکار گیریم. به عبارت دیگر، باید این دو نوع دانش را مکمل یکدیگر دانست و سعی کرد به آمیزه‌ای مناسب از آن دو دست یافت.

۲. سازمان جهانی مالکیت فکری و دانش سنتی

«سازمان جهانی مالکیت فکری» (WIPO)، به عنوان متولی اصلی امور مالکیت فکری در سطح بین‌المللی، برای اهمیت دادن به موضوع دانش سنتی و بدون کردن مقررات مربوط به آن و ایجاد یک نظام حقوقی اصولی اقداماتی را انجام داده است. یکی از اقدامات بسیار مهم انجام ماموریت‌های نه گانه درباره یافتن واقعیت‌های مربوط به دانش سنتی است. گفتنی است که در سال‌های ۹۹-۱۹۹۸، این سازمان گروهی کارشناس را در طول نه ماموریت مختلف مامور جمع‌آوری اطلاعات و واقعیت‌های موجود مربوط به دانش سنتی در جهان کرد. در طول انجام همین ماموریت‌ها، سازمان پی برد که دانش سنتی و فرهنگ عامه دارای منابع غنی و مفید است. گروه حقیقت یاب و جمع‌آوری‌کننده اطلاعات پی برد که نظام‌های مربوط به دانش سنتی قابلیت نوآوری و خلاقیت را در زمینه‌های مختلف فناوری، از علوم پزشکی و کشاورزی سنتی گرفته تا موسیقی، طراحی، عکس و هنرهای پلاستیکی، داراست. این گروه همچنین تاکید کرد که منابع مربوط به دانش سنتی باید به طور پیوسته مورد تجدید نظر و بازنگری قرار گیرد، چرا که هم از نظر اقتصادی و هم از نظر فرهنگی اهمیت فراوان دارند.

در بسیاری از جوامع، برای حمایت از دانش سنتی تشریفات خاصی وجود دارد. به طور کل این گروه محقق دریافت که دانش سنتی دارای طیف وسیعی در دنیاست. در بعضی موارد، مشاهده شد که از نظام موجود

به عنوان مثال، در دانش سنتی ایران به دستاوردهای شگفت‌انگیزی مثل موارد زیر برخورد می‌کنیم: روش‌های جالب آبیاری مثل استفاده از قنات و بستن بندها و سدهای زیرزمینی و آبیاری سیویی (کوزه‌ای) در مناطق بسیار کم‌آب یا زمین‌های بلند؛^(۷) بی‌هسته یا ریزه‌سته کردن برخی میوه‌ها مثل خرما و انگور و انار؛ بی تخمه کردن برخی کشت‌های جالیزی مانند هندوانه؛ اصلاح نژاد، انتخاب مصنوعی و دگرگون‌سازی ویژگی‌های درخت‌های اهلی و تغییرات مکانیکی و ارگانیکی در شکل و رنگ و مزه و پوست برخی میوه‌های درختی و جالیزی و نقش آفرینی و خطاطی بر روی پوست میوه‌هایی مثل سیب و هندوانه و خربزه و همچنین نازک‌سازی یا شیشه‌ای کردن پوست خربزه و معطر و ترد و پرآب‌سازی خربزه و ایجاد تغییرات در شکل هندوانه و خربزه و کدو؛ انتخاب مصنوعی و اصلاح نژاد دام‌ها و پرندگان مانند پرندبیه یا بی‌دنبه و کم‌دنبه کردن گوسفندان و مایه کوبی دام‌ها - قرن‌ها پیش از کشف‌های پاستور و ادوارد جنر - در برابر برخی بیماری‌های واگیردار؛ تولید بسیار متنوع و اقتصادی فرآورده‌های لبنی حتی تا ۳۰ فرآورده؛ شیوه‌های کارآمد نگهداری و کنسروسازی مواد غذایی و انواع میوه‌ها؛ استفاده از عنصر گل میخک در بی‌حس کردن دندان؛ ساقوسازی (نوعی مهندسی چوب شامل نرم کردن و تاباندن چوب).^(۸)

موارد مذکور تنها برخی از دستاوردهای حوزه‌های کشاورزی و دامداری را در بر می‌گیرد؛ در حوزه‌های دیگر نیز دانش سنتی می‌تواند یافته‌های گران‌بهای در اختیار ما قرار دهد. بدیهی است که این گنجینه ارزشمند را نمی‌توان نادیده گرفت و به دست فراموشی سپرد. ولی در همین جا باید این هشدار را هم داد که تقدیس بی‌چون و چرای دانش سنتی نباید جای تقدیس بی‌چون و چرای دانش مدرن را بگیرد. به جای پذیرش سلطه یک نوع دانش بر انواع دیگر آن، باید کثرت و تنوع انواع مختلف دانش را ترویج کنیم. البته، در دانش سنتی هم عناصر و روش‌های

در حقوق مالکیت فکری هم برای حمایت از دانش سنتی استفاده شده است. مثلاً یک گروه ۱۵ نفره در کشور هند اقدام به ثبت یک گیاه شفافبخش کرده‌اند. این گروه ۱۵ نفره سازمانی را تاسیس کرده‌اند که آن سازمان نسبت به درخواست ثبت، اقدام می‌کند؛ هر ۱۵ نفر به عنوان مخترع عضو آن هستند. سیاست ثبت مشترک همانطور که در نظام حقوق مالکیت فکری مورد استفاده قرار می‌گیرد، سبب تسهیم هزینه‌های مربوط به ثبت و تسهیم هزینه‌های تحقیقات در خصوص تجاری سازی آن و تقلیل خطر ناشی از رد درخواست ثبت می‌شود.^(۹)

از اقدامات دیگری که در این زمینه معمول شده می‌توان به همکاری‌های منطقه‌ای «سازمان جهانی مالکیت فکری» و «سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد» (یونسکو) اشاره کرد. از دهه ۱۹۷۰، جامعه بین‌الملل به ضرورت حمایت از فرهنگ عامه پی برده است. در سال ۱۹۸۲، یک مجموعه مقررات نمونه تحت نظارت این دو نهاد تهیه شد که در جهت حمایت از فرهنگ عامه قابل استفاده در نظام حقوقی داخلی بود. براساس این مقررات، فرهنگ عامه شامل هنرهای سنتی است که در طول زمان از طریق جوامع و یا اشخاص پیشرفت کرده است. این گونه مطالعات و بررسی‌ها که در نهایت در قالب توصیه‌ها و پیشنهادها به این دو نهاد ارسال می‌شود، بیشتر دارای سه محور اصلی زیر است:

۱. ضرورت تشخیص و شناسایی و مستندسازی فرهنگ عامه؛
۲. بررسی روش‌های منطقه‌ای جهت اعمال حقوق مربوط به فرهنگ عامه در مواردی که بیش از یک کشور در یک منطقه مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ و
۳. امکان توسعه اشکال منحصر به فرد حمایت (خواه طبق قانون داخلی یا معاهده بین‌المللی).

این مطالعات که در چارچوب همکاری‌های منطقه‌ای انجام شده، «سازمان جهانی مالکیت فکری» را متعهد کرده فعالیت‌هایی را برای حمایت از دانش سنتی در زمینه‌هایی از قبیل کشاورزی، پزشکی و محیط‌زیست انجام دهد. گفتنی است که این نوع حمایت در مقررات نمونه سال ۱۹۸۲ پیش‌بینی نشده بود.

با عنایت به فعالیت‌های انجام شده در سالهای ۹۹-۱۹۹۸، این سازمان فعالیت خود را در حمایت از دانش سنتی و فرهنگ عامه در سال‌های ۲۰۰۰-۲۰۰۱ ادامه داده است. از مهمترین اموری که در برنامه بودجه سال‌های ۲۰۰۰-۲۰۰۱ پیش‌بینی شده بود، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. اجرای نظام مربوط به حقوق مالکیت فکری به منظور حمایت از دانش سنتی. موضوعاتی که در این مورد تهیه می‌شود هم برای دارندگان دانش سنتی و هم نظام قانونگذاری داخلی مفید خواهد بود. این موضوعات در دوره‌های آموزشی «سازمان حقوق مالکیت فکری» نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۲. جمع‌آوری اطلاعات از طریق کارهای گروهی آموزشی درباره نظام حقوق مالکیت فکری و حمایت از دانش سنتی. در این کارهای گروهی اطلاعاتی در مورد نظام آموزشی حقوق مالکیت فکری و روش‌های حمایت از دانش سنتی بدست می‌آید.

۳. آموزش حقوق مالکیت فکری و استانداردهای مربوطه برای

مستندسازی دانش سنتی.

در این نوع فعالیت دو هدف مهم دنبال می‌شود. اولاً، دانش سنتی مستندسازی می‌شود؛ ثانیاً، در طول این مستندسازی مشاهدات با نظام حقوق مالکیت فکری در مواردی از قبیل ثبت، بررسی و اعطای حق، تطبیق داده می‌شود.

۴. جمع‌آوری اطلاعات کاربردی در سطوح ملی و همچنین جمع‌آوری اطلاعات در کارهای گروهی آموزشی درباره نظام حقوق مالکیت فکری و حمایت از دانش سنتی.

۵. مطالعات کاربردی و عملی در مورد مواردی که حمایت از دانش سنتی بر مبنای نظام حقوق مالکیت فکری درخواست شده است.

۶. انجام مطالعات کاربردی در باره قابل اجرا بودن حقوق عرفی روی دانش سنتی.

هم حقوق عرفی و هم نظام‌های جدید حقوقی بر دانش سنتی قابل اجرا و اعمال است. شباهت‌ها و تمایزهای بین نظام جدید حقوقی و حقوق عرفی نیاز به درک صحیح و مدیریت درست دارد. در فعالیت‌هایی که در این راستا انجام می‌شود، ارتباط نظام حقوقی جدید و عرفی حاکم بر حقوق مالکیت فکری را بر دانش سنتی نیز اعمال می‌کنند.

۷. انجام پژوهش‌هایی در باره چگونگی درخواست جمعی، مدیریت و اجرای حقوق مالکیت فکری بر دانش سنتی.

یکی از مشکلات مربوط به دانش سنتی، خلق جمعی و مالکیت جمعی در دانش سنتی است. این موضوع ناشی از درخواست جمعی نسبت به ثبت دانش سنتی است.

در بیست و ششمین جلسه مجمع عمومی اعضای «سازمان جهانی مالکیت فکری»، که در ۲۵ سپتامبر تا ۳ اکتبر سال ۲۰۰۰ در ژنو برگزار شد، یک کمیته بین‌دولتی در خصوص حقوق مالکیت فکری، منابع ژنتیکی، دانش سنتی و فرهنگ عامه به منظور بحث و تبادل نظر درباره آن‌ها تاسیس شد. این کمیته بین‌دولتی دارای تشکیلاتی است که در سه زمینه جداگانه زیر مسائل را مورد بحث قرار می‌دهد:

۱. دسترسی به منابع ژنتیکی و تقسیم منابع؛
۲. حمایت از دانش سنتی، خواه با آن منابع همراه باشد یا نباشد؛ و
۳. حمایت از موضوعات مربوط به فرهنگ عامه.

در این کمیته بین‌دولتی تمامی اعضای «سازمان جهانی مالکیت فکری» می‌توانند شرکت کنند و تمامی سازمان‌های بین‌دولتی مرتبط و سازمان‌های غیردولتی منطقه‌ای به عنوان ناظر جهت شرکت در این کمیته دعوت خواهند شد. اولین جلسه این کمیته در تاریخ ۳۰ آوریل تا ۳ مه سال ۲۰۰۱ برگزار شد و طی سال‌های بعد نیز جلساتی برگزار شده است.^(۱۰)

۳. اهمیت دانش سنتی از نظر تنوع زیستی و ارزش اقتصادی

از نظر تنوع زیستی باید گفت که اکنون کاهش تنوع زیستی به خطری جدی تبدیل شده است. تقریباً هر روز هزار گونه گیاهی از بین می‌رود. تعداد گونه‌هایی که در یک هفته از بین می‌روند به مراتب بیشتر از مجموع گونه‌های از بین رفته در سه قرن گذشته است. انهدام گونه‌ها در

کشورهای پیشرفته در مقایسه با کشورهای در حال توسعه به مراتب بیشتر است. به عنوان مثال، از ابتدای قرن حاضر تا کنون حدود ۹۷ درصد از انواع ۷۵ گونه قابل رویش در آمریکا از بین رفته‌اند. همچنین ۸۶ درصد از گونه‌های سبب درختی و ۸۸ درصد از گونه‌های گلابی نیز از بین رفته‌اند. تنوع زیستی در کشورهای در حال توسعه نیز در معرض خطر قرار دارد. در سال ۱۹۹۰، «موسسه جهانی توسعه روستا» گزارش داد که بیش از ۷۰ درصد از تنوع ژنتیکی جهان برای ۲۰ محصول غذایی اصلی در اراضی کشاورزان از بین رفته است. این کشاورزان بیشتر اعضای جوامع محلی در آفریقا، آسیا و آمریکای مرکزی و جنوبی هستند.

برخی دلایل کاهش تنوع زیستی جهان امروز، فعالیت‌هایی است که متخصصان و محققان در زمینه افزایش تولید انجام داده‌اند و گونه‌های گیاهی و نژادهای دامی اصلاح شده با عملکرد بالا را جایگزین گونه‌ها و نژادهای بومی کرده‌اند. براساس تخمین سازمان خواروبار و کشاورزی (فائو)، ۷۵ درصد تنوع ژنتیکی گیاهان زراعی با شروع قرن حاضر از بین رفته است و این روند بر اثر انقلاب سبز از سال ۱۹۵۰ شتاب بیشتری گرفته است و در آینده‌ای نه چندان دور، سه چهارم منطقه‌ای از کشور هند را، که زمانی در آن ۳۰ هزار گونه مختلف گیاهی می‌روید، در بر خواهد گرفت. در اروپا نیز نیمی از نژادهای حیوانی موجود در ابتدای قرن حاضر، از بین رفته‌اند.

آمارهای مذکور نشانگر این واقعیت است که نژادهای حیوانی و گونه‌های گیاهی که مردم بومی در مناطق روستایی و کشاورزی بیش از هزاران سال به انتخاب و تلاقی آن‌ها اقدام کرده‌اند، در مدت زمانی کوتاه به دست غیربومی‌ها از بین می‌روند. این در حالی است که حفاظت از تنوع گونه‌ها، در مقابل یکنواختی ژنتیکی، برای موفقیت برنامه‌های اصلاح نژاد از طریق انتخاب مناسب گونه‌ها، افزایش کیفیت و کمیت و عملکرد گونه‌ها، سازگاری با شرایط اقلیمی مختلف، افزایش مقاومت گونه‌ها در مقابل آفات و بیماری‌های گیاهی، حفاظت از خاک، درمان بیماری‌ها و غیره ضروری است. (۱۱)

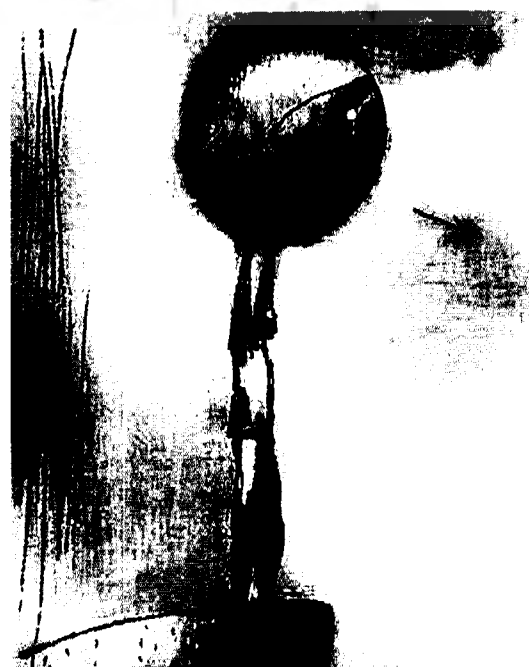
از نظر اقتصادی هم باید گفت که در دو دهه اخیر با گسترش مطالعات مربوط به دانش سنتی و کاربرد اقتصادی و سودآور آن به ویژه در کشورهای صنعتی، از یک طرف بحث درباره اهمیت شناخت و حمایت از این دانش در محافل علمی، حقوقی و اقتصادی در سطوح ملی و بین‌المللی مطرح شده، و از طرف دیگر سوء استفاده تجاری از این دانش افزایش یافته است. اکنون گفته می‌شود که ۸۰ درصد از مردم جهان برای نیازهای پزشکی خود به دانش بومی اعتماد دارند و کشورهای در حال توسعه حداقل ۳۵۰۰ گونه گیاهی با ارزش دارویی را صادر می‌کنند. حداقل هفت هزار ترکیب دارویی مورد استفاده در پزشکی غرب از گیاهان دارویی مشتق شده است. گفته می‌شود که

اکنون از هر ۱۰ نفر آمریکایی، چهار نفر از پزشکی غیرمدرن استفاده می‌کنند. بدین ترتیب، بازار داروهای گیاهی چنان رو به رشد است که برآورد می‌شود ارزش آن در سال ۲۰۲۰ به پنج تریلیون دلار برسد. دانشمندان معتقدند که نیاز همزمان به طب سنتی و مدرن برای درمان برخی بیماری‌ها از هر زمان بیشتر احساس می‌شود. (۱۲)

حال، نکته قابل توجه این است که تنوع گونه‌های گیاهی در کشورهای در حال توسعه به مراتب بیشتر از کشورهای توسعه یافته است. در مجموع، نواحی در حال توسعه، به ویژه نواحی گرم و نیمه گرم، از تنوع زیستی بیشتری در مقایسه با کشورهای صنعتی برخوردار هستند. مثلاً، جنگل‌های گرمسیری که فقط هفت درصد از سطح زمین را به خود اختصاص می‌دهند، حداقل ۵۰ درصد از کل گونه‌های گیاهی را شامل می‌شوند. مساحت کشور پاناما کمتر از یک سوم مساحت کشور انگلستان است، ولی گونه‌های گیاهی آن پنج برابر این کشور است. کاستاریکا از نظر مساحت، یک دهم کشور فرانسه است، ولی گونه‌های گیاهی آن سه برابر این کشور است. نیمی از کل گونه‌های گیاهی را که می‌توان در کشور دانمارک پیدا کرد، در یک هکتار از خاک کشور مالزی موجود است. یک کوه آتشفشان کوچک در جوار «موسسه جهانی تحقیق برنج» فیلیپین بیشتر از کل گونه‌های درختی کشور کانادا گونه‌های درختی متنوع دارد. تنوع گونه‌های درختی در ۱۵ هکتار جنگل برونئی، از کل سرزمین آمریکای شمالی بیشتر است. تنوع گونه‌های گیاهی در یک کیلومتر مربع دو کشور مکزیک و اندونزی بیش از پنج برابر تعداد گونه‌های گیاهی آمریکای شمالی است. کشور پرو هفت برابر آمریکای شمالی گونه گیاهی دارد. آفریقای جنوبی و کلمبیا به ترتیب ۹ و ۱۹ برابر ایالات متحده گونه گیاهی دارند.

اعتقاد بر این است که بیشترین تنوع گیاهی در آمریکای جنوبی وجود دارد. این موضوع در مورد گونه‌های احشام و آبیان نیز صادق است. آسیا ۱۴۰ نژاد و آمریکای شمالی ۱۹ نژاد خوک دارند. گونه‌های آبی در رودخانه آمازون بیش از سه برابر رودخانه می‌سی‌سی‌پی و بیش از ده برابر رودخانه‌های اروپاست. تخمین زده شده است که ۴۰ درصد ماهیان آب شیرین آمریکای جنوبی هنوز طبقه‌بندی نشده‌اند. همچنین قسمتی از غرب اقیانوس آرام دارای ۱۵ هزار گونه ماهی است، در حالی که تعداد گونه‌های ماهی اطلس شرقی به ۲۸۰ می‌رسد. (۱۳)

مطالب مذکور نشان می‌دهد که کشورهای در حال توسعه در مقایسه با کشورهای توسعه یافته و همچنین کشورهای نواحی استوایی در مقایسه با سایر کشورها از نظر تنوع زیستی و در نتیجه تنوع دانش بومی به مراتب غنی‌تر هستند. کشور ایران هم به دلیل شرایط ویژه جغرافیایی و تنوع آب و هوایی از گونه‌های متعدد و متنوعی برخوردار است. تنوع زیستی ایران بیشتر از منطقه اروپا تخمین زده شده است. گونه‌های

یغما برده‌اند. این در حالی است که با ایجاد ساز و کاری برای شناسایی و ثبت و حمایت از دانش سنتی در داخل و بیوستن به نظام‌های بین‌المللی مثل «اتحادیه بین‌المللی حمایت از گونه‌های گیاهی جدید» (UPOV) می‌توان جلوی این سوء استفاده‌ها را گرفت. (۱۷)

۴. نیاز به شناسایی، ثبت و حمایت از دانش سنتی

آنچه پیشتر ذکر شد نشان می‌دهد که شناسایی و حمایت از دانش سنتی از دو جهت حیاتی است:

۱. احیا، حفظ و توسعه میراث علمی و فرهنگی برای زندگان و آیندگان؛ و
۲. استفاده از منابع اقتصادی و تجاری دانش سنتی و جلوگیری از سوء استفاده تجاری از آن.

نکته در خور توجه این است که در مقابل تاکید کشورهای توسعه یافته بر حمایت از حقوق مالکیت فکری مربوط به دانش مدرن، دانش سنتی یکی از حوزه‌های مزیت نسبی کشورهای در حال توسعه است؛ از این دیدگاه شناسایی و حمایت از آن بسیار ضروری است. این در حالی است که در این کشورها از جمله ایران به دلیل گسترش نگرش تحقیرآمیز به دانش سنتی و مهاجرت گسترده از روستاها به شهرها، گنجینه ارزشمند دانش سنتی رو به نابودی است. این امر نشانگر لزوم تلاش هرچه سریعتر برای شناسایی، ثبت و حمایت از دانش سنتی در سطح ملی و بین‌المللی است. نکته تاسف‌آور این که هر چند در قوانین گذشته ایران مثل «قانون حمایت از حقوق مولفان و مصنفان و هنرمندان» (۱۳۴۸) و «قانون ثبت علائم و اختراعات» (۱۳۱۰) مفادی برای حمایت از برخی آثار مشمول دانش سنتی مثل صنایع دستی، نقشه‌های قالی و گلیم، فرهنگ عامه یا فولکلور و گونه‌های گیاهی وجود داشته، این مفاد به اجرا در نیامده است. با این حال، «سازمان ثبت اسناد و املاک کشور» به عنوان متولی حقوق مالکیت فکری در ایران اقدامات مفیدی در مورد دانش سنتی انجام داده است. این سازمان از جمله یک کمیته عالی ملی را با شرکت نمایندگان عالی‌رتبه بیش از ۱۰ وزارتخانه و سازمان‌های ذی‌ربط به منظور متمرکز کردن اطلاعات و جمع‌آوری و دسترسی آسان به منابع پراکنده موجود در مورد دانش سنتی، فولکلور و منابع ژنتیک تشکیل داده است. امیدواریم این اقدامات زمینه تدوین و تصویب قوانین داخلی برای حمایت از دانش سنتی و الحاق به موافقتنامه‌ها و کنوانسیون‌های بین‌المللی ذی‌ربط مانند «اتحادیه بین‌المللی حمایت از گونه‌های گیاهی جدید» (UPOV) را فراهم کند.

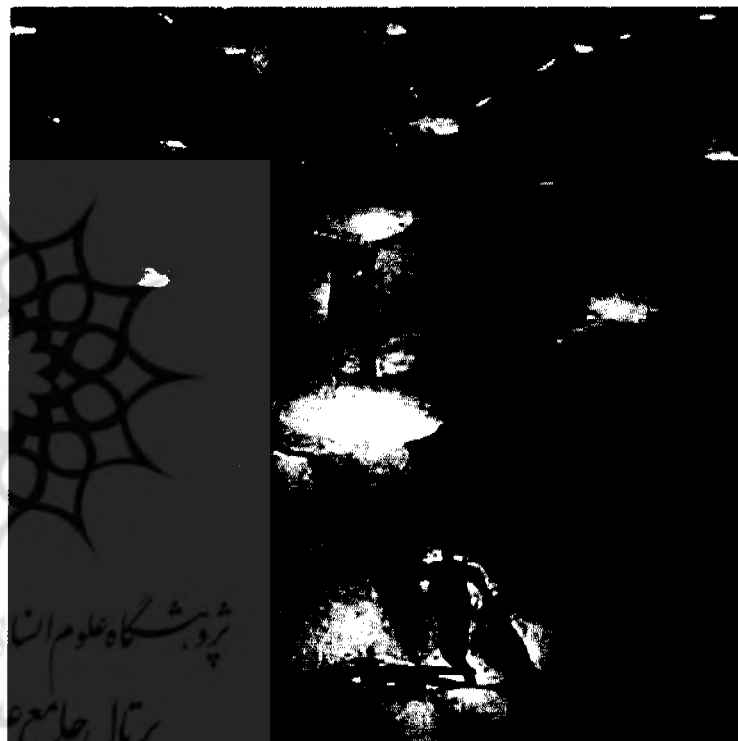
پیشنهادها

در پایان با توجه به لزوم شناسایی، ثبت و حمایت از دانش سنتی، پیشنهادهای زیر در این باره ارائه می‌شود:

۱. آگاه‌سازی مسئولان و مردم، به ویژه مردم جوامع محلی، درباره اهمیت حیاتی دانش سنتی از جهات مختلف علمی و فرهنگی و اقتصادی؛
۲. تشویق و حمایت همه‌جانبه از جمله حمایت مالی و فنی از «تحقیق و توسعه» درباره دانش سنتی به منظور شناسایی و مستندسازی این گنجینه غنی و استفاده از آن برای توسعه علمی و اقتصادی کشور. تأسیس رشته «حقوق

گیاهی ایران را شش تا هشت هزار مورد برآورد کرده‌اند. بسیاری از این گونه‌ها از دیرباز مصارف پزشکی و صنعتی داشته‌اند و هم اکنون نیز علاقه‌مندان به علوم گیاهی و طب سنتی از آن‌ها استفاده می‌کنند. طبق گفته مدیر «دفتر گل و گیاهان زینتی و دارویی وزارت جهاد کشاورزی»، در سال ۱۳۸۰ ارزش صادرات گیاهان دارویی ایران به ۲۵ میلیون دلار رسید. ایران با دارا بودن بیش از سه هزار گونه گیاه دارویی این توان را دارد که با یک برنامه‌ریزی اصولی و صحیح سالیانه حدود یک میلیارد دلار درآمد ارزی کسب کند؛ البته در صورت استمرار برنامه و تأمین امکانات، این رقم تا ۱۰ میلیارد دلار نیز قابل ارتقا است. علاوه بر این، نقش گیاهان دارویی در ایجاد اشتغال نیز اهمیت صنعت گیاهان دارویی را بیشتر می‌کند. (۱۴)

با این حال، صاحبان مهم این گونه‌های گیاهی از مزایا و عواید اقتصادی آن‌ها کمتر بهره‌مند می‌شوند چرا که تجارت آن‌ها بیشتر در

دست دیگران است. به عنوان مثال، ۶۸ درصد از بذر محصولات جمع‌آوری شده در جهان سوم، در بانک‌های ژن کشورهای صنعتی یا در مراکز جهانی تحقیقات کشاورزی نگهداری می‌شوند؛ ۸۵ درصد از جمعیت‌های جنینی تلاقی‌های احشام که اصیل هم هستند و نیز ۸۶ درصد مجموعه‌های کشت میکروبی (مخمر، قارچ، باکتری و غیره) در کشورهای صنعتی نگهداری می‌شوند. (۱۵) تنها در سال ۱۹۹۵، ارزش اقتصادی داروهایی که با استفاده از دانش سنتی جوامع محلی تولید شده بود بالغ بر ۴۳ میلیارد دلار بود؛ (۱۶) از این ارزش افزوده چیزی عاید کشورهای دارای این دانش سنتی نمی‌شود. ایران هم از این سرقت و سوء استفاده مصون نبوده است، گفته می‌شود که کشورهای دیگر بسیاری از دستاوردهای دانش سنتی ایران از جمله برخی بذرها و گونه‌های گیاهی و روش‌های آبیاری و... را بدون رعایت حقوق صاحبان ایرانی آن‌ها به

مالکیت فکری» در نظام دانشگاهی می‌تواند گام مهمی در این زمینه باشد؛
 ۳. احیای قوانین غیرفعال گذشته یا تدوین قوانین جدید برای ثبت و حمایت از دانش سنتی؛
 ۴. حمایت از ایجاد یک ساز و کار بین‌المللی موثر برای ثبت و حمایت از دانش سنتی؛
 ۵. و در نهایت، ایجاد ارتباط و همکاری بین کلیه نهادها و گروه‌های مرتبط با دانش سنتی مثل نهادهای دولتی، دانشگاه‌ها، جوامع محلی، بخش خصوصی و سازمان‌های غیردولتی در کلیه مراحل شناسایی، قانونگذاری و حمایت از دانش سنتی در کلیه سطوح محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی.

۱۷. طبق گفته رئیس «سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی»، ایران جزو پنج کشور نخست دنیا از لحاظ تنوع زیستی در گونه‌های گیاهی است و در گونه‌هایی که مصرف غذایی و کشاورزی دارند احتمالاً مقام اول دنیا را دارد؛ هر کدام از ژن‌های گیاهی می‌تواند میلیون‌ها دلار ارزش داشته باشد ولی به دلیل نبود قانون و سودجویی بعضی افراد این ژن‌ها به راحتی از کشور خارج می‌شود. ر.ک. به: همشهری، ۹ تیر ۱۳۸۱.

منابع:

۱. امیری اردکانی، محمد و منصور شاه‌ولی، مبانی، مفاهیم و مطالعات دانش بومی کشاورزی، تهران: وزارت جهاد سازندگی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، ۱۳۷۸.
۲. بزرگی، وحید، دیدگاه‌های جدید در روابط بین‌الملل: تأویل‌شناسی، پسانوگرایی، نظریه انتقادی، تهران، نشر نی، ۱۳۷۷.
۳. زاکس، ولفگانگ، نگاهی نوبه مفاهیم توسعه. ترجمه فریده فرهی و وحید بزرگی، تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۷.
۴. صفی نژاد، جواد و دیگران، «دانش‌ها و فناوری‌های مردمی در آیین علم و تجربه صاحب نظران (میزگرد)»، نمایه پژوهش، سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴، صص ۲۲-۴.
۵. عمادی، محمد حسین و اسفندیار عباسی، حکمت دیرین در عصر نوین: کاربرد دانش بومی در توسعه پایدار، تهران: مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی وزارت جهاد سازندگی، ۱۳۷۸.
۶. فرهادی، مرتضی، «مردم‌نگاری دانش‌ها و فناوری‌های سنتی: «نان شب» مردم‌نگاری ایران»، نمایه پژوهش، سال سوم، ۱۳۷۸، شماره ۱۱ و ۱۲، صص ۳۰-۴.
۷. فرهادی، مرتضی، «بحران محیط زیست در ایران و لزوم بازنگری به دانش‌های مردمی و راهکارهای فرهنگ ملی»، نمایه پژوهش، سال چهارم، ۱۳۷۹، شماره ۱۳ و ۱۴، صص ۵۷-۳۴.
- 8- Feyerabend, Paul (1975), Against Method, London: Verso Editions.
- 9- Sahai, Suman (2000), "Commercialisation of Indigenous Knowledge and Benefit Sharing", Paper Prepared for UNCTAD Expert Meeting on Systems and National Experiences for Protecting Traditional Knowledge Innovations and Practices, Geneva, 30 Oct.-1 Nov.
- 10- Singh, Someshwar (1999), "Traditional Knowledge under Commercial Blanket", In <http://www.twinside.org.sg/title/blanket-cn.htm>.
- 11- WIPO (2001), Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders", WIPO Report on Fact - Finding Missions on Intellectual Property and Traditional Knowledge (1998-1999), Geneva.

پی‌نوشت‌ها:

۱. برای اطلاع بیشتر از تحولات جدید رخ داده در حوزه فلسفه علم: ر.ک. به: وحید بزرگی، ۱۳۷۷.
۲. برای اطلاع بیشتر ر.ک. به: Feyerabend 1975.
۳. از سخنان پیامبر اسلام (ص) است که: «هرکسی که شاخه سبز درختی را بشکند، انگار بال فرشته‌ای را شکسته است.» ر.ک. به: فرهادی ۱۳۷۹، صص ۵۶، یادداشت شماره ۴۵.
۴. برای آشنایی با تفاوت دنگرش سنتی و مدرن به طبیعت و محیط زیست، ر.ک. به: ولفگانگ زاکس، ۱۳۷۷، صص ۲۱۰-۱۹۹.
۵. محمد عمادی و اسفندیار عباسی، ۱۳۷۸، صص ۷-۱۳۶.
۶. برای آشنایی با برخی از این مراکز، ر.ک. به: محمد امیری اردکانی و منصور شاه‌ولی، ۱۳۷۸، صص ۱۰۹-۹۵.
۷. گفته می‌شود که اسرائیل در دوره قبل از انقلاب از آبیاری کوزه‌ای ایران سرمشق گرفتند و آبیاری قطره‌ای را از روی آن اختراع کردند. ر.ک. به: جواد صفی‌نژاد و دیگران، ۱۳۷۹، صص ۱۶.
۸. ر.ک. به: مرتضی فرهادی، ۱۳۷۹، صص ۵-۳۴؛ محمد عمادی و اسفندیار عباسی، ۱۳۷۸، صص ۵۱-۴۹؛ جواد صفی‌نژاد و دیگران، ۱۳۷۹، صص ۲۱ و ۲۶؛ مرتضی فرهادی، ۱۳۷۸، صص ۱۰ و ۲۵.
۹. این گزارش تحت عنوان "Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders" توسط سازمان جهانی مالکیت فکری (WIPO) به چاپ رسیده و گزارش کامل آن در آدرس ذیل موجود است:
[www.WIPO.ORG/traditional knowledge/report](http://www.WIPO.ORG/traditional%20knowledge/report)
 ۱۰. در نگارش این قسمت، از سایت اینترنتی WIPO و منبع زیر استفاده شده است:
 WIPO 2001, P. 209-239
۱۱. محمد امیری اردکانی و منصور شاه‌ولی، ۱۳۷۸، صص ۶۲-۵۷.
۱۲. همان، صص ۴۷ و ۲۰۰، Suman Sahai.
۱۳. محمد امیری اردکانی و منصور شاه‌ولی، ۱۳۷۸، صص ۶۱-۵۹.
۱۴. همان، صص ۴۸ و ۶۲؛ و اطلاعات، ۲۶ خرداد ۱۳۸۱، صص ۹.
۱۵. همان، صص ۴۶.
16. Someshwar Singh, 1999.